

VUURI

BEZIELING EN BETROKKENHEID
IN DE NEDERLANDSTALIGE LETTEREN

SAMENGESTELD EN INGELEID DOOR
A.H.J. DAUTZENBERG

Uitgeverij Atlas Contact
Amsterdam/Antwerpen

Inhoud

Over woorden en daden – Inleiding	9
Verantwoording bij de samenstelling	16
Desiderius Erasmus – Lof der Zotheid (1511)	19
Isabella de Moerloose – Vrede tractaet (1695)	22
J.A. Schasz M.D. – Reize door het Aapenland (1788)	26
Elisabeth Maria Post – Reinhart (1791)	36
Multatuli – Max Havelaar (1860)	43
J.J. Cremer – Fabriekskinderen (1863)	53
Virginie Loveling – Sophie (1885)	60
Frederik van Eeden – Over de toekomst (1890)	66
Cali-Nicta – Schetsen uit de Planetenwereld (1892)	75
Cornélie Huygens – Barthold Meryan (1897)	82
August Vermeylen – Vlaamsche en Europeesche Beweging (1900)	90
Jacob Israël de Haan – Pijpelijntjes (1904)	96
H.H.J. Maas – Het Goud van de Peel (1909)	104
Carry van Bruggen – Het joodje (1914)	110
Maurits Wagenvoort – Een huwelijk in het jaar 2020 (1923)	115
Paul Kenis – De Apostels van het Nieuwe Rijk (1930)	121
Albert Helman – De Stille Plantage (1931)	129
E. du Perron – De smalle mens (1934)	138
Ed. de Nève – Muziek voorop (1935)	141
Jef Last – Brieven uit Spanje (1936)	149
Menno ter Braak – Het Nationaalsocialisme als rancuneleer (1937)	156
Robert van Genechten – Van Den Vos Reynaerde (1937)	166
Willem Arondéus – Matthijs Maris, de tragiek van den droom (1939)	171

Filip De Pillecijn – De boodschap (1946)	179
Louis Paul Boon – Mijn kleine oorlog (1947)	187
Tjalie Robinson – Brief aan Maria Dermoût (1955)	197
Theun de Vries – Het meisje met het rode haar (1956)	204
Gerard Kornelis van het Reve – Op Weg Naar Het Einde (1963)	209
Andreas Burnier – Een tevreden lach (1965)	210
Harry Mulisch – Bericht aan de rattenkoning (1966)	217
Jef Geeraerts – Brief aan Hugo Raes (1968)	226
Margaretha Ferguson – Onstuimig Rusland (1972)	233
Astrid H. Roemer – Neem mij terug, Suriname (1974)	243
Anja Meulenbelt – De schaamte voorbij (1976)	250
Gerrit Komrij – Oom Joop kraait (1980)	251
Maarten 't Hart – De vrouw bestaat niet (1982)	258
Kees Verheul – Een jongen met vier benen (1982)	266
Erik Vlamincq – Wolven huilen (1993)	276
Wim Neetens – Menselijke middelen (1993)	281
Carolijn Visser – Het goud van Bonanza (1996)	293
Karel Glastra van Loon – Vannacht is de wereld gek geworden (1997)	300
Charlotte Mutsaers – Zusje Hondenhart (2001)	307
Hafid Bouazza – Een beer in bontjas (2001)	318
Dimitri Verhulst – Problemski Hotel (2003)	326
Tom Lanoye – Fort Europa (2005)	331
Leon de Winter – Het recht op terugkeer (2008)	338
Eva Meijer – Dagpauwoog (2013)	339
Kristien Hemmerechts – De vrouw die de honden eten gaf (2014)	347
Auke Hulst – Slaap zacht, Johnny Idaho (2015)	355
Arnon Grunberg – Voetnoot (2015)	365
Verantwoording	373

INLEIDING

Over woorden en daden

9

‘Het vereist moed om de publieke ruimte te betreden,’ stelde de filosofe Hannah Arendt (1906-1975). Wie het publieke domein betreedt, moet volgens haar niet alleen bereid zijn om de veilige privéruimte te verlaten, maar ook om te handelen tegen haar of zijn persoonlijke belangen in. En dat vereist de nodige moed.

De in Limburg geboren activistische schrijver Herman Maas formuleerde het ruim honderd jaar geleden in zijn roman *Het Goud van de Peel* als volgt: ‘Ongetwijfeld zouden er voor De Vischer sombere dagen aanbreken. Dat was een niet te ontkomen lot voor iedereen, die door ’t leven scheen aangewezen om het verbeteringswerk in de maatschappij ter hand te nemen.’ Herman Maas putte uit eigen ervaringen. De schrijvende onderwijzer werd bespot, ontslagen en verstoten.

In het werk van geëngageerde schrijvers staat vrijwel altijd iets op het spel, en dat ‘iets’ moet worden ingepast in de literatuur én in de werkelijkheid – met alle artistieke en wereldse risico’s van dien. Een inspirerende combinatie die zowel louterend als toxisch kan werken – voor de lezer, maar zeker ook voor de schrijver.

Voor wie goed zoekt, zijn in de Nederlandstalige letteren de nodige hemelbestormers, idealisten en wereldverbeteraars te vinden. Schrijvers die het verschil willen maken. Schrijvers die niet bang zijn om het establishment tegen de haren in te strijken. Schrijvers die bereid zijn om risico’s te nemen.

In veel landen staat de maatschappelijk betrokken schrijver op een voetstuk – denk bijvoorbeeld aan Brecht, Neruda, Orwell en Zola. In Nederland en (in iets mindere mate) Vlaanderen heb je als geëngageerd auteur al snel een probleem. Recensenten, lezers,

collega's en politici roepen je publiekelijk tot de orde – en de kwalificaties zijn vaak niet mals. De (multiplicerende) sociale media doen daar tegenwoordig nog een paar schepjes bovenop.

De meeste schrijvers laten zich daardoor afschrikken en houden zich keurig aan de mores. Zij willen het liefst een zo groot mogelijk publiek bereiken, bijna schreef ik: behagen, en beroepen zich in geval van gewetensnood op *l'art pour l'art*. Kortom, engagement zit niet in ons literair DNA – of kan ik het adjectief weglaten? (Hoe geëngageerd is onze cinema? Wij hebben geen Ken Loach, Andrea Arnold of Jean-Pierre & Luc Dardenne. En de muziek? Colin 'Kyteman' Benders zei in augustus 2015 in OOR dat er zowel bij de luisteraars als bij de artiesten geen animo meer is voor engagement. 'Misschien is het angst. Al lijkt het ook wel of niets meer protestwaardig is. En als er al iets is om tegen te protesteren, ligt het zo gevoelig dat niemand zich erover durft te uiten.')

Zijn we een bang land? Ligt het aan het gematigd zeeklimaat – milde winters, koele zomers, het hele jaar door is het aangenaam vertoeven, dus geen gezeur? Wellicht is de geografische ligging een oorzaak, een efficiënte en effectieve uitvalsbasis om op een pragmatische wijze handel te drijven met de rest van de wereld – om je vervolgens te laten bedwelmen door de gewonnen weelde. Misschien zijn het de protestantse wortels die ook van een schrijver ingetogenheid en lijdzaamheid vereisen – volgzaamheid in plaats van anomie. (De Romantiek heeft hier ook nauwelijks gebloeid.) Of is het veel simpeler: hebben we een lage pijngrens? Het ontsmetten van een wond doet pijn – en de ontsmetter krijgt daarvan de schuld. Wie het weet mag het zeggen.

Begin 2015 viel boekhandelaar en schrijver Maarten Asscher de eer te beurt om aan de Radboud Universiteit in Nijmegen de jaarlijkse prestigieuze Frans Kellendonk-lezing te houden. In zijn ietwat calvinistische betoog 'Engagement, taal en verbeelding' onderscheidde hij vier vormen van literair engagement.

In de laagste vorm trekt een schrijver 'als persoon voor een bepaalde zaak ten strijde'. Niet met de pen dus, maar handelend. Als persoon.

Een trapje hoger staat de schrijver die 'zich schriftelijk of mondeling uitsprekt voor of tegen een bepaalde sociale, maatschappe-

lijke of politieke kwestie. Niet dus de barricaden op of ergens lid van worden, maar schrijvenderwijs actie ondernemen.' Schrijvenderwijs.

Op de derde trede staat de schrijver die 'in een boek een actuele sociale, maatschappelijke of politieke kwestie opvoert'. In een boek.

En dan de hoogst haalbare categorie: 'Nergens lid van zijn, geen ingezonden stukken schrijven, geen actueel straatrumoer in je werk opnemen, en toch een zeer geëngageerd schrijver zijn, daarin slaagt naar mijn idee alleen de schrijver die de kunstzinnige mogelijkheden van zijn taal maximaal benut.' Woorden zijn heilig, daden ordinair.

Met zijn lezing neemt Asscher duidelijk afstand van de geruchtmakende pleidooien van Ton Anbeek (in de jaren tachtig) en Thomas Vaessens (in de jaren nul) om meer engagement toe te laten in de literatuur.

Maarten Asscher is ook niet te beroerd om in zijn Kellendonk-lezing een overleden auteur tot de orde te roepen. De Nederlandse schrijver Jef Last wilde in 1936 niet langer aan de zijlijn blijven staan en vocht in de Spaanse Burgeroorlog mee tegen de troepen van de fascistische dictator Franco. Daar schreef hij vervolgens brieven, essays en verhalen over – lees bijvoorbeeld 'Los chicquetillos', het ontroerende oorlogsverhaal dat ik in deze bloemlezing heb opgenomen. Last kwam uiteindelijk tot een veertigtal boeken. In de hiërarchische wereld van Maarten Asscher mag Last echter alleen op de laagste trede plaatsnemen. Zijn ideeënrijke, omvangrijke oeuvre wordt volledig genegeerd.

Dit doet me denken aan de woorden van premier Mark 'visie is de olifant die het zicht belemmert' Rutte begin 2015. Hij zei te hopen dat de Nederlandse jihadstrijders op de slagvelden zouden sneuvelen, zodat ze niet terugkeren naar onze samenleving. Last is in de ogen van Asscher als schrijver in de Spaanse loopgraven gesneuveld. In de literaire wereld is hij niet meer welkom. Bureaucratie boven bezieling.

De Britse schrijver George Orwell streed in 1936 ook mee in de Spaanse Burgeroorlog. Hij schreef er een boek over, *Homage to Catalonia*. In de jaren daarna bleef Orwell maatschappelijk en poli-

tiek actief. In Asschers model zou hij vast ook op de onderste trede blijven steken, ondanks *Animal Farm* en 1984.

Terug naar de lage landen. Maatschappelijke betrokkenheid bij auteurs heeft hier altijd op een kritische houding kunnen rekenen, vooral van recensenten. Max Pam schreef in *HP/De Tijd* over het werk van Karel Glastra van Loon (1962-2005), misschien wel de meest bevoegen Nederlandstalige schrijver ooit: 'Wil hij goede boeken schrijven of wil hij de wereld verbeteren?' Allebei kon in zijn ogen niet. 'Met zijn inzet voor de Socialistische Partij is de teloorgang van Glastra van Loon als *schrijver* begonnen.'

12

Arjen Fortuin, criticus van *NRC Handelsblad*, schreef iets vergelijkbaars over de activistische auteur. 'In de eenvoudigste oplossing van de wereldverbeterende schrijver, namelijk dat het produceren van schoonheid op zichzelf al zou volstaan om de mens op het rechte spoor te houden, gelooft ook Glastra van Loon niet.'

Dit doet denken aan de beroemde woorden van negentiende-eeuwer Willem Kloos die zijn bevoegen collega Frederik van Eeden tot de orde riep toen die zijn essay *Over humaniteit* in *De nieuwe gids* publiceerde: 'Schoonheid is het Leven in zijn waarste betekenis.' Wat Fortuin in feite ook zegt is dat alle schrijvers min of meer geëngageerd zijn; ze gaan met hun boeken immers een dialoog aan met de samenleving. Ik denk dat hij daarin gelijk heeft, maar dat is geen reden om een schrijver die graag een paar extra stappen zet, die geen genoeg neemt met deconstructie alleen, per definitie te diskwalificeren. Bovendien is het ridicuul om te suggereren dat een schrijver louter schoonheid moet produceren – let op de woordkeus: produceren. En wat bedoelt hij met 'het rechte spoor'? En waarom mag 'de mens' daar niet van afwijken? Ook hier resonanceert het calvinisme.

Begin 2015 verscheen van Auke Hulst de roman *Slaap zacht, Johnny Idaho*. De populaire Vlaamse cultuursite Cutting Edge schreef daarover: 'Voor één keer vergeven we hem zijn engagement omdat we in hem als schrijver blijven geloven, daarvan getuigen genoeg knappe dialogen en scènes in deze roman.' Hulst is gewaarschuwd, een tweede keer komt hij er niet meer mee weg. Voor de goede orde: de schrijver hekelt in zijn roman de uitwassen van het laatkapitalisme.

Slaap zacht, Johnny Idaho werd over het algemeen welwillend ontvangen in zowel Nederland als Vlaanderen, maar de recensenten worstelden zichtbaar met het 'engagement'. Dries Muus in *Het Parool*: 'Hulst laat zien dat vermaak en engagement goed samen kunnen gaan.' Dat roept meteen de vraag op: wat als de auteur het vermaak achterwege had gelaten? In *Vrij Nederland* stelde Jeroen Vullings dat het wellicht beter was geweest als Hulst zijn maatschappijkritische thema's in een essay had verwerkt: 'Alleen aandacht voor de menselijke maat rechtvaardigt de romanvorm.' Dat we het weten. Merlijn Olon constateerde in *De Gids* opgelucht dat *Slaap zacht, Johnny Idaho* helemaal geen maatschappelijk geëngageerde roman is. Volgens hem zijn de nodige recensenten 'erin gestonken'.

De recensies verschenen overigens in de weken na de aanslag op *Charlie Hebdo*, een periode waarin de media de mond vol hadden van een maatschappijkritische houding van kunstenaars, en de vrijheid van meningsuiting als wettig betaalmiddel van hand tot hand ging.

Iets verder terug in de tijd dan, om het palet breder te maken. Conrad 'de Beul van Haarlem' Busken Huet brandde eind negentiende eeuw het idealistische proza van J.J. Cremer tot de grond toe af. Dat diens alarmerende *Fabriekskinderen* een hoofdrol vervulde bij het wettelijk verbod op kinderarbeid maakte geen indruk. Goede literatuur heeft niets met de maatschappij te maken. Niets.

Ook bevlogen en inmiddels gecanoniseerde zwaargewichten als Multatuli en Louis Paul Boon kregen in hun tijd kritiek op hun 'pamflettistische geschriften'. En Carry van Bruggen werd begin twintigste eeuw nauwelijks serieus genomen, terwijl ze toch het nodige te melden had over de gevaren van die tijd. Van Bruggen zette door, ondanks de tegenstand. Dat was bijzonder dapper in een tijd dat de literaire lafheid van Nescio de toon zette.

Met terugwerkende kracht worden activistische schrijvers soms bewonderd, meestal pas jaren na hun dood. Papier is geduldig en het verleden een veilige bron voor inspiratie. Een zware storm is achteraf gezien altijd een romantische belevenis, maar op het moment zelf een groot gevaar. Pas ver na de dood van Multatuli

groeide de *Havelaar* uit tot het boegbeeld van literair engagement.

Ook een maatschappijkritische schrijver als Arnon Grunberg zal postuum de nodige roem oogsten. Niet dat hij nu als auteur wordt genegeerd, verre van, maar de kritiek op zijn engagement neemt toe. Schrijver-recensent Kees 't Hart schreef in het voorjaar van 2015 over *Het bestand*, de nieuwste roman van Arnon Grunberg, in *De Groene Amsterdammer*: 'Maatschappelijke opvattingen steken steeds meer dwars door de huid van zijn fictie. [...] Ik heb het idee dat Grunberg zijn zeer ambitieuze en gevoelige schrijfverlangen meer en meer inruilt voor een poging een grote rol te spelen in het maatschappelijk debat. Hij wil op vele gebieden direct iets betekenen. Niet alleen lijden, maar ook leiden. Volgelingen creëren. Hij heeft steeds minder vertrouwen in de omweg die literatuur heet.'

Vanwaar toch die felheid tegen engagement?

Ik begin te denken dat de meeste schrijvers en recensenten niet opgewassen zijn tegen de boze buitenwereld. Dat is de reden dat zij het isolement opzoeken en zijn gaan schrijven, op afstand zijn gaan staan van de samenleving – het boek als weermiddel. In de woorden van Kees 't Hart: ze nemen liever een omweg.

Collega's die 'de strijd' wel aangaan zijn bedreigend, want zij leggen met hun gehemelbestorm de vigerende passiviteit van het gilde bloot, zij doorbreken de veilige status quo. De spotlichten komen op een latent aanwezig actiepotentieel te staan en dat evoceert een schuldgevoel bij de schrijvers. Door engagement vervolgens verdacht te maken ('provocateur', 'aandachttrekker'), worden ze gelukkig weer wit als sneeuw en kunnen ze met een gerust hart de slaapstand weer aanklikken. De nodige schrijvers zullen het model van Asscher dan ook dankbaar in hun tijdlijn opnemen.

Het is opvallend dat 'passieve' schrijvers feller reageren op 'actieve' collega's dan omgekeerd. De boodschap: blijf binnen de katten van het boek – verzin verhalen, maar laat het daar alsjeblijft bij. Dat ze op die manier van het boek, en van de literatuur, een gevangenis proberen te maken, of op zijn minst een dwangbuis, hebben ze niet in de gaten. Of misschien juist wel; te veel vrijheid maakt immers angst. De schrijver is als een monnik die in zijn

sobere cel de eenzaamheid cultiveert, op grote afstand van de samenleving. Lekker veilig. Hij maakt liever geen deel uit van de tijdgeest.

Die gecultiveerde geborgenheid leidt ertoe dat auteurs bang zijn om het publiek te mishagen. Sterker nog, de meeste schrijvers hopen eens volledig samen te kunnen vallen met hun lezers – daar geven ze hun autonomie graag voor op. De forte van literatuur is dat het ‘ik’ van de schrijver verwijst naar het ‘ik’ van de lezer – de ‘ikken’ gaan een dialoog met elkaar aan. Bij engagement leidt dat wellicht niet tot de gebruikelijke herkenning of verheffing, maar tot een pijnlijke zelfontmaskering. En dat verkleint de commerciële kansen. Liever geen punk, metal en militante rap op 3FM.

15

Begin 2015 won Remco Campert de Prijs der Nederlandse Letteren. Hij werd door de jury de hemel in geprezen omdat hij ‘lichtheid in de literatuur’ brengt. Het klonk als een opluchting én als een aansporing. Lichtheid. Neutraliteit. Afzijdigheid wordt beloond. Op de trap van Asscher staat Campert vast en zeker op de hoogste trede. Geen daden, maar woorden, lieve woorden.

Je zou bijna gaan geloven dat een schrijver die kiest voor engagement een masochistische inslag heeft. Wellicht is dat in enkele gevallen inderdaad zo, maar er is vooral iets anders aan de hand. Ik citeer de cineast Andrej Tarkovski: ‘I simply cannot believe that an artist can ever work only for the sake of “self-expression”’. En de in mei 2015 overleden schrijver Jef Geeraerts: ‘De wereld om ons heen bestaat grosso modo hoofdzakelijk uit maskers en die moet je afrukken. Om de ogen van de lezers te openen. Om af en toe eens “het hart van de wereld” te proberen te raken. De Grote Hoop van elke schrijver.’

Engagement is voor sommigen geen keuze, maar een vanzelfsprekendheid, een noodzaak, een missie. En gelukkig maar, want inspirerende meesterwerken als *Max Havelaar* en *Mijn kleine oorlog* kruiden nog altijd de Nederlandstalige letteren.

En wat te denken van het van politieke en humanistische idealen doordrenkte oeuvre van Carry van Bruggen? Zij was ruim een eeuw geleden een van de eersten die publiekelijk ageerden tegen het oprukkend antisemitisme, die waarschuwde voor de gevaren van het verkleinend nationalisme. Zowel binnen als buiten de kaf-

ten van haar boeken bleef ze benadrukken dat een minderheid altijd beschermd moet worden – tegen de communis opinio van de collectiviteit, tegen de verabsoluteerde waarheid van de massa.

Hannah Arendt stelde dat het moed vereist om de publieke ruimte te betreden. Ter afsluiting/relativering/aanmoediging wil ik daaraan toevoegen: laten we vooral ook niet vergeten dat het verschrikkelijk spannend is om de publieke ruimte te betreden – op kistjes, sneakers of zevenmijlslaarzen. Je beleeft nog eens wat, als schrijver en als lezer.

16

Verantwoording

In deze bloemlezing hanteer ik geen strak cultuurhistorisch kader, ik stel de emoties en intenties van de auteur centraal – bezieling en betrokkenheid. Geen normatief decor, geen ideologische convergenties, geen postmoderne, semantische discussies. Kortom: vorm, vent en – vooral – vuur!

Ik verkies de liefde boven de wetenschap, de empathie boven de objectivering van het leven. Ik hanteer bovendien mijn eigen, vloeibare definitie van literatuur – de letteren zijn een vrijstaat, niet het object van convergerende criteria. Ik ga intuïtief te werk. Volledigheid streef ik niet na, representativiteit ook niet.

Ik beperk me in deze bloemlezing tot oorspronkelijk Nederlandstalig werk, met als enige uitzondering *Lof der Zotheid* van Erasmus. Dat werk werd in het Latijn geschreven, zoals gebruikelijk in die tijd.

De poëzie heb ik buiten beschouwing gelaten, simpelweg omdat ik daar te weinig in thuis ben. Al heb ik sterk de indruk dat in het werk van dichters relatief gezien meer engagement doorklinkt dan in dat van prozaschrijvers. Verontwaardiging, hemelbestormen en woede leiden wellicht eerder tot sprinten dan tot het lopen van een marathon. Dit verklaart waarschijnlijk ook waarom zo-

wel Erasmus en Multatuli als Mulisch hun meest geëngageerde werk in slechts enkele weken voltooiden. Hoe dan ook, geëngageerde gedichten zijn een aparte bloemlezing waard – en de alliteratie voorspelt alvast veel goeds.

Zowel voor als tijdens het bloemlezen heb ik engagement niet nauwkeurig gedefinieerd. Dat gaat ook niet gebeuren. Ik wil de wereld juist groter maken. Bezieling en betrokkenheid boven bureaucratie. Vuur!

A.H.J. Dautzenberg, Tilburg-Noord, zomer 2015

DESIDERIUS ERASMUS

Lof der Zotheid

1511

Over het geboortjaar van Desiderius Erasmus bestaat geen consensus; waarschijnlijk was het 1467 (maar 1466 en 1469 worden ook genoemd), ergens in Rotterdam (al kan het ook Gouda zijn geweest). Zijn sterfdatum staat wel in graniet gebeiteld, op zijn grafsteen in het munster van Bazel: 12 juli 1536. Erasmus was filosoof, schrijver, priester, theoloog, maar bovenal humanist. Hij publiceerde dan ook de nodige geschriften die het volk moesten verheffen. *Lof der Zotheid* schreef hij tijdens een tocht over de Alpen in slechts een week tijd. Het boek was in eerste instantie slechts bedoeld voor zijn geleerde vrienden, onder wie Thomas More, de schrijver van *Utopia* (1516). Hij bleef echter aan zijn boek schaven en werkte mee aan verschillende herdrukken, zodat het ‘niemendalletje’ ook tijdens zijn leven al een groot succes werd. De *Lof* is een satire op de samenleving. Erasmus bekritiseert alles en iedereen en maakt daarbij gebruik van een geraffineerde literaire techniek: niet hij, maar de Dwaasheid (‘die ook nog eens een vrouw is’) is aan het woord, een onbetrouwbare spreker die per definitie niet de opvattingen van Erasmus verklankt. Bijna vijfhonderd jaar later schreef Arnon Grunberg een hommage: *De Mensheid zij geprezen (Lof der zotheid 2001)*.

19

Is niet de oorlog de bron van alle heldendaden en het veld van eer? En wat is er nou dwazer dan om willekeurige redenen zo'n strijd aan te gaan waar voor beide partijen altijd meer ellende dan goeds van komt? Degenen die sneuvelen, *komen*, zoals de inwoners van Megara, *niet in het verhaal voor*. En als de ijzeren linies tegenover elkaar staan opgesteld, en 'schor de hoorns hun signaal laten schallen', wat – als ik het mag vragen – is dan de rol van wijze mannen die uitgeput van het studeren, bloedeloos en futloos staan te reutelen? Je hebt gewillige dommekrachten nodig met een maximum aan moed en een minimum aan intelligentie, tenzij je een soldaat als Demosthenes prefereert, die de raad van Archilochus volgde en al ongeveer voor hij de vijand zag zijn schild weggooidde en op de vlucht sloeg, een even laf soldaat als wijs redenaar. Maar inzicht, zeggen ze, weegt het zwaarst in de oorlog. Mee eens, maar dan wel dat van de generaal, militair inzicht, geen filosofisch. In het algemeen wordt dit schitterend bedrijf toch verricht door klaplopers, pooiers, dieven, sluipmoordenaars, boeren, domkoppen, armoedzaaiers en dergelijk uitschot van de mensheid, niet door 's nachts doorploeterende filosofen.

Hoe dan ook, hier is juist de deskundigheid die het beste aansluit bij wat het grote publiek vindt, dwaasheid dus, het meest in tel: theologen lijden honger, natuurkundigen kou, astrologen worden uitgelachen, retorici genegeerd. *'Enkel de arts is een man die vele anderen waard is.'* En juist voor dit beroep geldt: hoe minder je weet en hoe meer risico's je neemt en hoe minder je nadenkt, des te groter wordt je reputatie bij met goud behangen hoge heren. Maar ja, geneeskunde, zeker zoals die tegenwoordig vrij algemeen bedreven wordt, is dan ook in feite een van de vele onderdelen van vleierij, zeker niet minder dan de retorica. De tweede plaats na artsen gaat naar juristjes, of misschien wel de eerste. Zelf houd ik liever mijn mond, maar hun klerkenwerk wordt door de filosofen unaniem als goed voor ezels afgedaan. Toch worden alle zaken groot en klein geregeld volgens het oordeel van die ezels. Hun landgoe-

deren worden steeds groter, terwijl de theoloog, die de hele godgeleerdheid in folianten heeft bestudeerd, op een houtje bijt en voortdurend strijd levert tegen kakkerlakken en wandluizen.

Weliswaar gaat het dus voorspoediger met die vaardigheden die meer affiniteit met de dwaasheid hebben, maar het allergelukkigst zijn toch mensen die zich volledig van alle contact met intellectuele vaardigheden afzijdig kunnen houden en alleen de natuur tot gids nemen, die in al haar onderdelen compleet is – als we tenminste niet buiten de perken willen treden van wat ons als mens toe-
komt. De natuur houdt niet van namaak en wat niet door kunstgrepen is aangetast groeit veel voorspoediger.

21

57

Pausen, kardinalen en bisschoppen beconcurreren de praktijken van vorsten allang en overtreffen ze al bijna. Dus als zo iemand bedenkt wat een stralende sneeuw witte alba betekent, namelijk een leven dat van alle smetten vrij is; waar de mijter met zijn twee punten die bovenaan door één enkele knoop worden samengehouden voor staat, dat wil zeggen volmaakte kennis van het Oude en het Nieuwe Testament; en de hand die door een handschoen beschermd wordt: zuivere toediening van de sacramenten, vrij van alle contact met het menselijke; en de staf: natuurlijk zeer oplettende zorg voor de kudde die hem toevertrouwd is; en het kruis dat voor hem uitgedragen wordt: niets anders dan de overwinning op alle menselijke hartstochten. Kortom, als hij deze en allerlei soortgelijke dingen zou nagaan, zou hij dan niet triest en onrustig leven? Maar nu weiden ze zichzelf en nemen het ervan. De zorg voor hun schaapjes dragen ze ofwel aan Christus zelf op of schuiven ze af op hun zogenaamde broeders en vicarissen. Zelfs wat hun eigen naam wil zeggen zijn ze vergeten, dat het woord bisschop, *episkopos*, ‘opziener’ betekent, en daarmee: inspanning, zorg, vooruitzien; in plaats daarvan zien ze er uitsluitend op toe dat ze geld binnenhalen, en daarbij *houden ze hun ogen* *wijd open*.

ISABELLA DE MOERLOOSE

Urede tractaet

1695

- 22 Isabella, de moederloose weduwe van domini Laurentius Hoogentoren, in zijn leven predikant in Zuit-Beverland. Onder die schrijversnaam verscheen in 1695 het boek *Vrede tractaet, gegeven van den hemel door vrouwen zaet*. De schrijfster werd in 1660 of 1661 geboren, waarschijnlijk in Gent. Haar sterfdatum is niet bekend: nadat ze in 1712 uit het Amsterdamse dolhuis werd ontslagen, is ze van de radar verdwenen. Zes jaar eerder was ze gedwongen opgenomen, vanwege ‘cranksinnigh’ – ze had het geloof openlijk bekritiseerd. Ze noemde de Bijbel ‘als oorzaak des quaatz dat in de werelt gedaen wort’. Isabella gaf in die tijd les in Amstelveen, waar ze volgens de kerkenraad de kinderen ‘zeer godlooze ende verfoeijlijcke dingen’ leerde. Enkele jaren daarvoor was ze om vergelijkbare gronden door het gerecht in Goes verbannen uit Holland, Zeeland en West-Friesland – eerder was ze al uit Gent gevlucht nadat een pater haar wilde laten exorceren. Eigenwijs als ze was, vestigde ze zich toch in Amsterdam en publiceerde daar haar 660 pagina’s dikke boek waaraan ze na het overlijden van haar echtgenoot in 1692 was begonnen. Ze schreef over vrouwelijke seksualiteit en menstruatie, waarschuwde voor de sociale controle van de gemeenschap en hekelde misstanden. Naar eigen zeggen probeerde ze met haar autobiografie ‘vrede’ te brengen.

De voor-reeden:

Vrede wenshenden Leser, om dat ick meende, te weten, dat er boose Geesten onder ons wonen in Menschen lichaemen, die voor hun Heer en Rijk strijden, dienvolgens de menschen tot quat ver-soeken; soo hebbe ick noodig geacht, proeven voor te stellen, om uyt de goede te kennen, want eer men goet wil saeyen, moet men het quaet onderspitten of uytroeyen met fijne wortelen. Dese Proef hebbe ick niet voorgesteld om confusie te baeren, maer op dat elck sich by haer suyver bewaere. En om dat ick oordeel, dat'er veele Siecke en Gebreckelijcke sijn, en worden, by gebreck van gesunde kennisse; soo hebbe ick my verplicht geacht een gesunde kennisse te openbaere; en om dat ick denck dat dat gebreck meest bij Vrouwen is, soo hebbe ick goet gevonden die onder de Vrouwen-Pligt te stellen.

23

Hier toe is nodig dat ick over alle deelen der Natuer in haere wercking schrijve, daerom moet sig niemant stooten so hy hier of daer een aenstootelijck woort vint, noch sig ergeren om dat het van een Vrouw geschreven is, dinckende dat het een eerlijck Persoon geoorlooft is Dreck te handelen, om een eerlijck Persoon daer van te verlossen als hy het niet anders doen kan, om dien eerlijckens eere te bewaeren, of hem van schant en schaede te verlossen: En om dat ick meynde ondervonden te hebben, datter veel Disputen of Questien onstaen en bestaan door misverstant of naerlaeten van de distinctien of onderschydingen, soo hebbe ick noodig geacht die voor te draegen, niet-tegenstaende, ick weet, dat de distinctie of bescheijde Persoonen, by veele, Mugge-sifters genaemt worden, het geen soo veel gesegt is als Tijt-verquisters; want die Muggen sift, die doet vruchteloos en verliest sijn tijt.

Neemt er preuf van

denckende als gy wilt kont Imant soo charmant of beminnelijk dienen dat men moet verruckt worden / door het opmerken der beminnelijckheyd deszelfs / met sulcke een geswintheyt en aerdigheyd of geestigheyd soo dat men niet volmaeckter of aengenaemer bedencken kan / en vervolgt met die op te tellen geswinde

leden / een schoon aenscheyn gekrolt Hair / Blank van aenscheyn / Bruyn Oogen / en als hij daerop kijckt soo schijnt zy verruckt te worden / en valt hem daerop om den hals / keer hy haer fagiens af en segt hoe Vrouw wilt gy my verkrachten / canfuis ick en wil niet / soo siet zy hem vriendelijck aen / en segt hy Hertje gy en meynt het niet / doet gy wel antwoordt hy Neen / gy vraegt wat Neen / dat gy het niet en meijnt antwoordt hy Ja / dan vat sy toe / en druckt hem sagjens tegen haere Borsten / segt hy dan weder verkragt my niet / zy stryckt haer Hand / over zijn aenscheyn en seght Lief gy / weet wel beter / en legt haer aenscheyn tegen het zijne quanfuis ick wil slaepen of in die Liefde rusten / treckt hy sig achter uyt en siet hy haer minnelijk aen / zij doet desgelijk / vat hy haer dan weder en vraegt hy hebt gy my dan so lief / zy antwoordt ach Ja / en geeft hem daer op een kus / vraegt hy weder het selve en voegt daer by ach kon ik u mijn Hert doen sien gy sou 't daer in lesen / segt hy als men soo veel hoort seggen men sou denken dat het waer is / en even wel mach men het schaers geloven om het groot bedroch dat'er onder de Vrouwen is / soo segt zij Lieve-heer twijfelt gy noch / vraegt hy hen ick u Lieve heer? Zij antwoordt Ja / denckende als gy u loffelijck draegt / of u eere is my Lief die wel gegront is / segt hy by sich selven een Heer is een Souverijen / dien volgens mach hy met zijn Onderdaen doen dat hy wilt: zy hout sich of zy het niet hoorde / segt hij ick en geloof niet / soo segt zij Patientie / of ick en kan niet meer seggen / segt hij ik sou't geeren gelooven maer ick en kan niet om dat gy soo wonderlijck zijt / soo segt zy wonderlijck of niet / gy en hoeft my niet te gelooven neemt er preuf van.

Die reuke

door dat my dien Man seyde wel logys te sullen presenteeren hoe gering het was / maer genootsaekt wiert te laeten / om dat alle zijn Bedden beslaepen wierden / door dat zijne Vrouw en een ander die by hem woonde / onreijn waeren / en daerom alleen sliepen / het gene ick goet keurde om den stanck of den reuk die van dat onreijn quam / (waerom ik ook dikwijls versogt hadde om alleen te slapen / seggende / Liefje of Hertje / dien stank sou maecken dat

gy een tegenheyt in mij krijgen soud / en dat gy daer wat van soud
krijgen / daerom bidde ik U dat gy my dien tijd laet alleen slaepen
/ en dan als een nieuwe Bruidt of versche Roos bij u komen met
schoon Goetjen aen / en wel gereynigt / maer hy en wilde't niet
hebben om de op-spraak van 't Volck / seggende / zy souden seg-
gen dat wy Joods waeren / waerop ik seyde / laetse in dat ras seg-
gen dat ze willen; en vervolgte / als gy daer door ongesont waert
/ en ick door u ongesonde reuke die gy daer door soudt gekregen
hebben / dan en souden zy ons niet gezond maeken: maer te ver-
geefs / hy pijnigde sich selfs om niet te doen / door de neuse toe te
houden / seggende / ik wenste dat ik het niet en rook / want het
walgt my aen mijn Herte: waerop ick soo van 't Bed meijnde te
gaen; en het selve seyde als ik daer geschreeven hebbe, maer dan
seyde hy blijft ick sal 't wel gewent werden / en dat weder-baer my
eer ik Dese Wet der Jooden kende; want ick en hadt mijn leven die
dingen met geen bysondere opmerckinge gelesen / om datse my
tegen stonden / denckende wat mogen de Beesten of Vuilicken
schrijven / waer toe is dat nut als om de vrouwen onreijn voor te
stellen / die dickwils reijnder zijn als zy lieden; en con my wel soo
toornig sitten maeken met den Boek voor my / dat ick haer wens-
te voor my te hebben die het geschreven hadden / om hun den
Boeck in 't Aenschijn te smijten; daerom seyde ick tegen den Man
/ dat is een Wet der Nature / als hy seyde daer aen gebonden te
wesen door de Wet der Schriftuer; en toen ik in Huis quam en was
ick niet verwondert dat hy het uyt soo een oorzaak dede / om dat
ik sag dat hy niet te vies en was om by kleine kinders te slaepen /
die dikwils vuilder of walgelijker reuck of stanck van sig geven /
die de Mannen Natuer meer kan krencken als de andere / door dat
hun Natuer daer geensins toe bereydt is / daerse tot dese wel / om
dat het ligt onverwagt kan over-komen; en den Hemel en heeft
geen zwakheyt gegeven of Hy heeft 'er een sterkheyt tegen ge-
geven; daerom hebben de Vrouwen sterkte tegen die reuke die hun
Natuer ook so af set / maer de Mans niet.

Reize door het Aapenland

1788

26 Dat mensen door opvoeding en educatie ‘goed’ konden worden was een typisch verlichtingsideaal – een nobel karakter stond in hoger aanzien dan uiterlijk vertoon. De burgers moesten (door onderwijs) meer macht krijgen en de aristocratie was per definitie verdacht. De nodige schrijvers sloten zich in de achttiende eeuw dan ook aan bij de patriotten, al gebeurde dat veelal onder pseudoniem. Een van de meest bekende schuilnamen was J.A. (doctor) Schazs – schasz is Duits voor scheet. Gerrit Paape (1752-1803) publiceerde onder die naam *Reize door het Aapenland*. Eerder had hij door zijn activistische opstelling en scherpe pen baantjes verloren, dus hij gebruikte voor dit boek liever de naam Schazs. Hij nam de lezer mee naar een land waar de apen zich ‘tot den rang van menschen’ willen verheffen door hun staarten af te snijden. Sommige critici herkenden in het ‘Aapenland’ België, andere waren van mening dat Oost-Indië model stond. Gerrit Komrij maakte het in zijn voorwoord bij een heruitgave in 2007 universele: ‘Een nauwgezette waarneming van wat er gebeurt op elke plek waar meer dan twee politici samenkomen. De politieke kaste die zichzelf voordelen toekent.’ Maar ook schrijvers krijgen er in *Reize door het Aapenland* flink van langs – en in het bijzonder zij die zich toeleggen op pasquillen, schotschriften.

Het geheim der pasquilschrijvers

Intusschen dat geheele Aapendom opgetoogen van vreugd, den dag verbeidde, waarop het van zijnen staart beroofd zou worden, verleedigde ik mij, met een wandeling onder deeze ongelukkig Bevooroordeelden te doen. Telkens schooten mij de oogen vol traanen. – Beroofde men hen nog van iets, dagt ik, dat wederom kon aangroeïen, zou ik het met minder hartseer zien; – maar een staart! – Hemel! – een staart aftekappen! – die nimmer door een anderen vervangen word, welk eene dolligheid!

27

Onder soortgelijke denkbeelden naderde ik een ouden Okkernotenboom, op welken een Aap zat, die zig zeer druk bezig hield met schrijven, en die al de gebaarden maakte van een Poëet, die een vaars formeert.

Ik stond stil, want dit verschijnzel verwonderde mij.

Gij zijt een schrijver! riep ik hem toe.

Zal er iets van uw dienst zijn? vroeg hij, en klom met allen spoed uit den boom.

Nommer 17

Van mijn dienst? – Doet gij dan winkel?

De aap

Ja en neen! zo als gij wilt. Ik ben een Schrijver, en sta elk ten dienst, die mij betaalt.

Nommer 17

Is het schrijven dan hier een ambagt?

De aap

Is het dat onder het Menschdom ook niet?

Nommer 17

In geenen deele! daar is het eene edele oeffening, van verheeven, doorlugtige en onbaatzugtige verstanden.

De aap

Ei! ei! – hier is het dan anders. Doch het is ons toegegeven, want

wij zijn maar Aapen. – Zo dra zullen wij geen Menschen zijn, of wij zullen ook als verheeven, doorlugtige en onbaatzugtige verstanden schrijven.

Nommer 17

Maar op wat wijze exerceert gij dit ambagt.

De aap

28 Dat ik alles aanneem, wat mij besteld word. Dus bij voorbeeld, komt een Boekverkooper bij mij. Aap! zegt hij, hier heb ik eenige tijtels, daar moet gij eens Boeken van maaken, want zo als 't mij voorkomt, dan moet een boek met zulk of zulk een tijtel goeden aftrek hebben. – Goed, zeg ik dan. Ik leg den tijtel voor mij: neem een borrel goeden jenever, en bedenk zeer ernstig wat er van den opgegeeven tijtel te maaken zij. Ik keer en wend dezelve in mijn gedagten, even gelijk een Kleermaaker eene lap laaken, waaruit hij een broek moet snijden, tot zo lang dat ik er iets op gevonden heb, – want het ga zo 't wil, – 't is besteld werk; iets moet ik er van maaken; – zelden mist het, of ik vind er iets op, – voor een Schrijver van eenige bekwaamheid is dit ook niet moeilijk, – want, tusschen ons gezegd, welke zijn zijne Leezers? – Dan val ik aan 't werk en wring, en draai en fatzoeneer mijn schrijverij naar den opgegeeven tijtel. Het werk afzijnde ontvang ik mijn geld, en word het boek wel verkogt, dan ziet een Boekverkooper er niet op, om mij een honorarium daarenboven te geeven.

Nommer 17

Dit heeft onder de menschlijke boekverkoopers geen plaats. Deeze beschouwen de boekmaakerij als een edele uitspanning des hoogvliegende vernufts. –

De aap

Ik weet het, – maar wij arme Duivels hebben anders niet te vree-ten. Wij moeten wel zo handelen. – En het is daarom, dat ik zeer verlang, om insgelijks mensch te worden.

Nommer 17

Schrijft gij ook over publike zaaken?

De aap

Ik schrijf over alles, pro en contra. – Ik moet van alle Aapen leeven. – Ik heb tegenwoordig een lofdigt en een Hekeldigt onder handen, en dat beiden op Nummer Vijf.

Nommer 17

Maar hoe kunt gij daar iets goeds van maaken? – Het een of het ander moet u niet van harte gaan?

29

De aap

Het gaat mij alle beiden van harten.

Nommer 17

Dat is onmooglijk!

De aap

Gij zijt geen schrijver, Manmensch!

Nommer 17

En waaruit weet gij dat?

De aap

Daeruit, dat gij mijn gezegde voor onmooglijk houdt. Waart gij een Schrijver, dan zoud gij weeten, dat elk Mensch een goede en een kwaade zijde heeft; dat men hem, om een Lofdigte op hem te maaken, slegts van den goeden kant te beschouwen heeft, en dat men, om hem door een Pasquil ten toon te stellen, slegts zijne gebreken heeft aantestippen.

Nommer 17

Maar om wat reden verlangt gij toch een Mensch te worden?

De aap

Om de Wereld nog veel bedekter en met onëindig meer voordeel te kunnen bedriegen.